

Rekenkamer Wageningen

TOEGANKELIJKHEID STEM BUREAUS WAGENINGEN

- Onderzoek naar de toegankelijkheid stembureaus voor kiezers met een lichamelijke beperking in de gemeente Wageningen-

Eindrapportage

Rekenkamer Wageningen

26 maart 2024

Rekenkamer Wageningen

Helma Lamers, Frank Buijs, Tim Vos-Goedhart, Ingrid Spoor (secretaris)

Postbus 1

6700 AA Wageningen

E. rekenkamerwageningen@gmail.com

Inhoud

Bestuurlijke nota

Aanbiedingsbrief gemeenteraad

Bestuurlijke samenvatting met conclusie en aanbevelingen

Bestuurlijke reactie van het college

Nota van Bevindingen (februari 2024)

Rekenkamer Wageningen

Aanbiedingsbrief Onderzoek 'Toegankelijkheid stembureaus Wageningen'

Gemeenteraad Wageningen
Postbus 1
6700 AA Wageningen

Wageningen, 26 maart 2024

Geachte leden van de gemeenteraad,

De Rekenkamer Wageningen heeft bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023 de toegankelijkheid van de stembureaus, voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking, onderzocht. In samenwerking met de cliëntenraad. De resultaten, conclusies en aanbevelingen uit dit onderzoek bieden wij u hierbij aan.

Naast het bevindingenrapport, een bestuurlijke samenvatting, de reactie van het college ontvangt u ook een publieksversie met de resultaten van het onderzoek.

Belangrijkste conclusies en aanbevelingen

De belangrijkste conclusie uit het onderzoek is dat 17 van de 22 stembureaus niet voldeden aan de toegankelijkheidseisen. De Rekenkamer adviseert om een plan van aanpak op te stellen voor het verbeteren van de toegankelijkheid van de stembureaus en daarnaast de informatievoorziening aan inwoners en raad te verbeteren.

Nawoord Rekenkamer naar aanleiding van bestuurlijke reactie

De Rekenkamer is verheugd in de **bestuurlijke reactie** te lezen dat het college de conclusies en aanbevelingen onderschrijft en dat het onderzoek inzicht geeft in de gebreken van de stembureaus en dat het college aan de slag gaat met het verbeteren van de toegankelijkheid.

Het is nu aan u als gemeenteraad het gesprek met het college aan te gaan over de wijze waarop u geïnformeerd wordt over het opvolgen van de aanbevelingen uit het onderzoek.

Tot slot

Afsluitend wil de Rekenkamer het college, de gemeenteambtenaren en met name de cliëntenraad danken voor hun medewerking aan het onderzoek. Zonder deze medewerking had het rapport niet tot stand kunnen komen.

Met vriendelijke groet,

Helma Lamers

Voorzitter Rekenkamer Wageningen

Bestuurlijke samenvatting met conclusies en aanbevelingen

Inleiding en aanpak onderzoek

De Rekenkamer Wageningen heeft bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023 de toegankelijkheid van de stembureaus, voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking, onderzocht.

De toegankelijkheid van stemlokalen voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking is een (grond-)wettelijk recht. Dit is te lezen in de Kieswet.¹

De onderzoeksvragen waren:

1. Voldoen de stemlokalen in Wageningen aan de richtlijnen voor toegankelijkheid voor mensen met een lichamelijke beperking?
2. Waaruit bestaat de informatievoorziening van de gemeente Wageningen aan stemgerechtigden over de toegankelijkheid van stemlokalen?
3. In hoeverre informeert het college van B&W de raad over de toegankelijkheid zoals de Kieswet dat voorschrijft?

De Rekenkamer onderscheidt vier toegankelijkheidsaspecten in het onderzoek te weten de **bereikbaarheid** van stemlokalen, de **betreedbaarheid** van stemlokalen, de **inrichting** van stemlokalen én de **informatievoorziening** van de gemeente aan stemgerechtigden en aan de gemeenteraad.

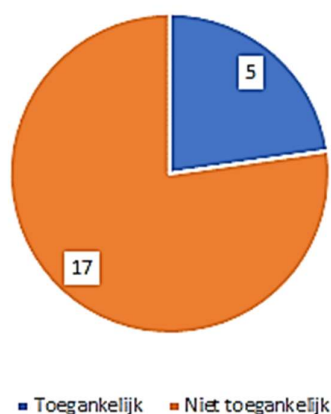
In het onderzoek heeft de Rekenkamer gebruik gemaakt van een eigen, vereenvoudigde checklist (op basis van de toegankelijkheidscriteria, zie Bijlage 1: Normenkader).

Wanneer een stemlokaal in deze rapportage 'toegankelijk' wordt genoemd, betekent dit dat deze voldoet aan de vereenvoudigde toegankelijkheidscriteria..

Bevindingen en conclusies

Uit het onderzoek van de Rekenkamer komt naar voren dat **17 van de 22 stemlokalen** tijdens de afgelopen verkiezingen in de gemeente Wageningen **niet toegankelijk** zijn geweest voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking. Van de 22 stemlokalen voldeden **5 stemlokalen** naar haar oordeel aan de **vereisten** uit de checklist, waarvan 1 stemlokaal met een verbeterpunt.

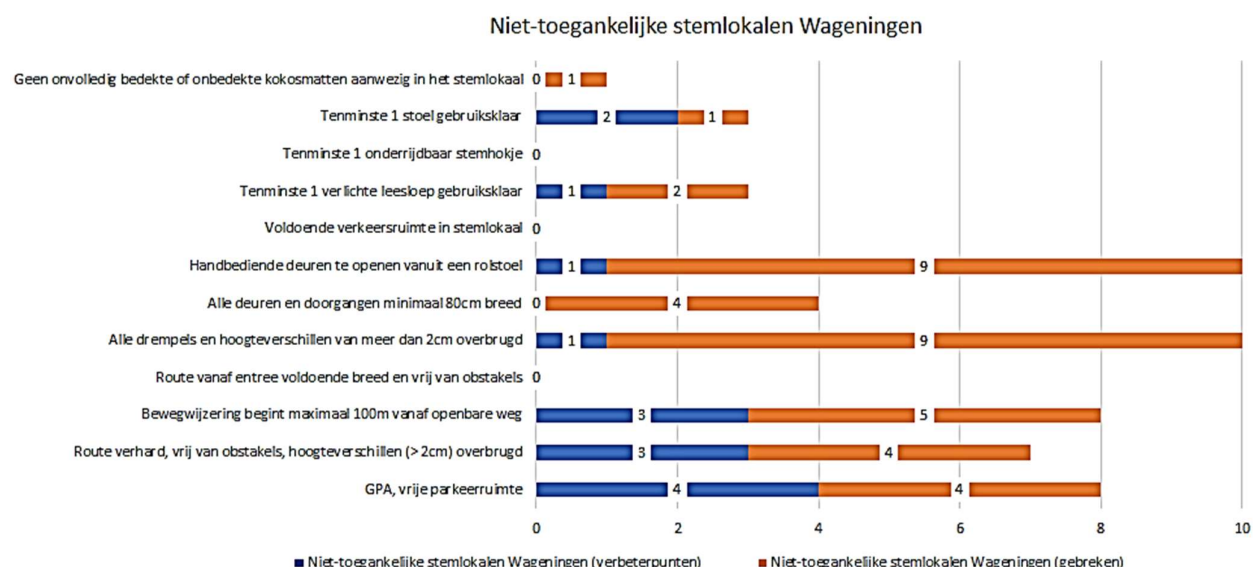
Stemlokalen Wageningen

Figuur 1: Toegankelijke en niet-toegankelijke stemlokalen Wageningen

Belangrijkste gebreken

Alle 22 stemlokalen zijn door de Rekenkamer bezocht en beoordeeld of ze toegankelijk zijn, deels toegankelijk (verbeterpunt) of niet toegankelijk zijn (gebrek). De vaakst geconstateerde gebreken betroffen vooral het niet kunnen openen van de handbediende deuren (9 stemlokalen) en het ontbreken van een rolplaat van 80 cm of meer om drempels hoger dan 2 cm te overbruggen (zowel van buiten naar binnen als van binnen naar buiten, 9 stemlokalen). Ook ontbrak geregeld bewegwijzing (5 stemlokalen) en een Gehandicapten Parkeerplaats Algemeen (GPA) dan wel andere voldoende vrije parkeerruimte binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal of was de GPA bezet door een auto zonder vergunning (4 stemlokalen). Verder was bij enkele stemlokalen de route vanaf het trottoir naar de entreedeur van het stemlokaal niet verhard en vrij van obstakels (4 stemlokalen).

Figuur 2: Verbeterpunten en gebreken niet-toegankelijke stemlokalen Wageningen

Informatievoorziening

De informatievoorziening van het college van B&W aan de stemgerechtigden (te weten: alle stemlokalen zijn toegankelijk voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking, behalve 1) was volgens de Rekenkamer over 16 van de 22 stemlokalen niet in overeenstemming met de daadwerkelijke situatie op de verkiezingsdag.ⁱⁱ Dit blijkt uit de door de Rekenkamer aangetroffen gebreken op de verkiezingsdag. Daarbij kwam uit de ambtelijke wederhoor naar voren dat de gemeente voorafgaand aan de verkiezingsdag de toegankelijkheid niet zelf heeft gecontroleerd.

Uit de ambtelijke wederhoor blijkt dat het college sinds 2014 geen schriftelijke informatie aan de gemeenteraad heeft verstrekt over de toegankelijkheid van de stemlokalen bij de verkiezingen. Daarmee heeft het college van B&W volgens de Rekenkamer niet voldaan aan de Kieswet. De Kieswet schrijft voor dat het college van B&W er voor moet zorgen dat alle stemlokalen toegankelijk zijn. Wanneer stemlokalen niet toegankelijk zijn, moet het college van B&W de gemeenteraad informeren over de reden daarvoor.

Aanbevelingen

De problemen met de toegankelijkheid van stemlokalen zijn volgens de Rekenkamer, ook gezien de vorige schouw uit 2014, bij diverse stemlokalen niet onbekend.ⁱⁱⁱ Om die reden adviseert de Rekenkamer de gemeenteraad invulling te geven aan haar kaderstellende en controlerende rol bij de toegankelijkheid van verkiezingen voor alle stemgerechtigden, in het bijzonder voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.

De Rekenkamer adviseert de raad het college opdracht te geven een plan van aanpak op te stellen ter verbetering van de toegankelijkheid van de stembureaus in Wageningen en over de uitvoering hiervan de gemeenteraad tijdig en voorafgaand aan een verkiezing te informeren.

In dit plan van aanpak wordt o.a. ingegaan op:

- De bruikbaarheid en toetsing op toegankelijkheid van stemlokalen voor stemgerechtigden, waaronder stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.^{iv}
- De informatievoorziening vóór en tijdens de verkiezingsdag over de toegankelijkheid van de stemlokalen voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking (zoals de Kieswet dat voorschrijft).
- Het informeren van de gemeenteraad door het college (zoals de Kieswet dat voorschrijft) over de mate waarin stemlokalen toegankelijk zijn voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.^v

ⁱ [Artikel J 4 Kieswet](#) (laatste raadpleging 20 januari 2024).

ⁱⁱ De Rekenkamer heeft dit vastgesteld voorafgaand aan de verkiezingsdag en op de verkiezingsdag zelf (via www.waarismijnstemlokaal.nl en www.wageningen.nl).

ⁱⁱⁱ In 2014 rapporteerde de werkgroep Wageningen Toegankelijk over haar onderzoek naar de toegankelijkheid voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking. Dit onderzoek vond destijds plaats in 19 stemlokalen, waaronder 13 van de huidige 22 stemlokalen.

^{iv} In lijn hiermee lijkt het de Rekenkamer denkbaar dat de vaakst aangetroffen gebreken als eerste worden aangepakt (tenminste het vanuit een rolstoel kunnen openen van handbediende deuren, breedte van de rolplaten en het ontbreken of onvoldoende aanbrengen van bewegwijzering).

^v De Kieswet biedt ruimte bestaande stemlokalen die niet voldoen aan alle vereisten (en hier op de eerstvolgende verkiezingsdag naar verwachting nog steeds niet aan voldoen) toch in te zetten, mits het college de raad hierover informeert ([Artikel J 4 Kieswet](#), laatste raadpleging 26 februari 2024).

Wageningen	28 februari 2024
ons kenmerk	PDV/D24.1195000
zaaknummer	Z24.436693
onderwerp	Brief t.a.v. de rekenkamer
bijlagen	geen
behandeld door	Team Publieke Dienstverlening
telefoon	(0317) 49 29 11

Geachte leden van de rekenkamer Wageningen,

Met belangstelling heeft het college kennis genomen van uw rapport 'toegankelijkheid stemlokalen' van 27 februari 2024. Uw commissie heeft het onderzoek zelf uitgevoerd in samenwerking met de cliëntenraad van de gemeente Wageningen. Het rapport geeft inzicht in de toegankelijkheid van de stemlokalen tijdens de Tweede Kamer verkiezingen op 22 november 2023. U concludeert dat 17 van de 22 stemlokalen niet toegankelijk zijn. Tijdens de verkiezingen waren er 20 stemlokalen met 22 stembureaus, van die 22 stembureaus waren 17 stembureaus niet toegankelijk.

Het rapport geeft ons goed inzicht en is bruikbaar om aanpassingen te doen aan de stemlokalen voordat de verkiezingen van het Europees Parlement plaatsvinden. Een aandachtspunt is dat bepaalde bouwkundige aanpassingen niet door ons opgelost kunnen worden, dit omdat wij geen gebouweigenaren zijn van de meeste stemlokalen. Stemlokalen waar grote bouwkundige wijzigingen moeten plaatsvinden, worden in het vervolg aangewezen als een niet toegankelijk stemlokaal. De kiesraad geeft aan dat zoveel mogelijk van de stemlokalen toegankelijk moeten zijn. Wij hebben het streven om 17 toegankelijke stemlokalen in te richten, hierbij maken wij gebruik van de checklist toegankelijke stembureaus van de Rijksoverheid.

Wij onderschrijven de conclusie en de aanbevelingen van het rapport. We pakken de aanbevelingen op, en zorgen ervoor dat de kiezer van Wageningen zijn of haar stemrecht kan uitbrengen bij een stembureau naar keuze, dat toegankelijk is. Bij de eerstvolgende verkiezing wordt er duidelijk gecommuniceerd welke stemlocaties rolstoeltoegankelijk zijn en welke niet en de gemeenteraad wordt hier tijdig via een raadsinformatiebrief over geïnformeerd.

Tevens bieden wij de cliëntenraad aan, om voordat de verkiezingen van start gaan een schouw te doen langs de nog aan te wijzen toegankelijke stemlocaties. Dit om eventuele verbeterpunten n.a.v. de schouw aan te passen voordat het stembureau open gaat voor het publiek.

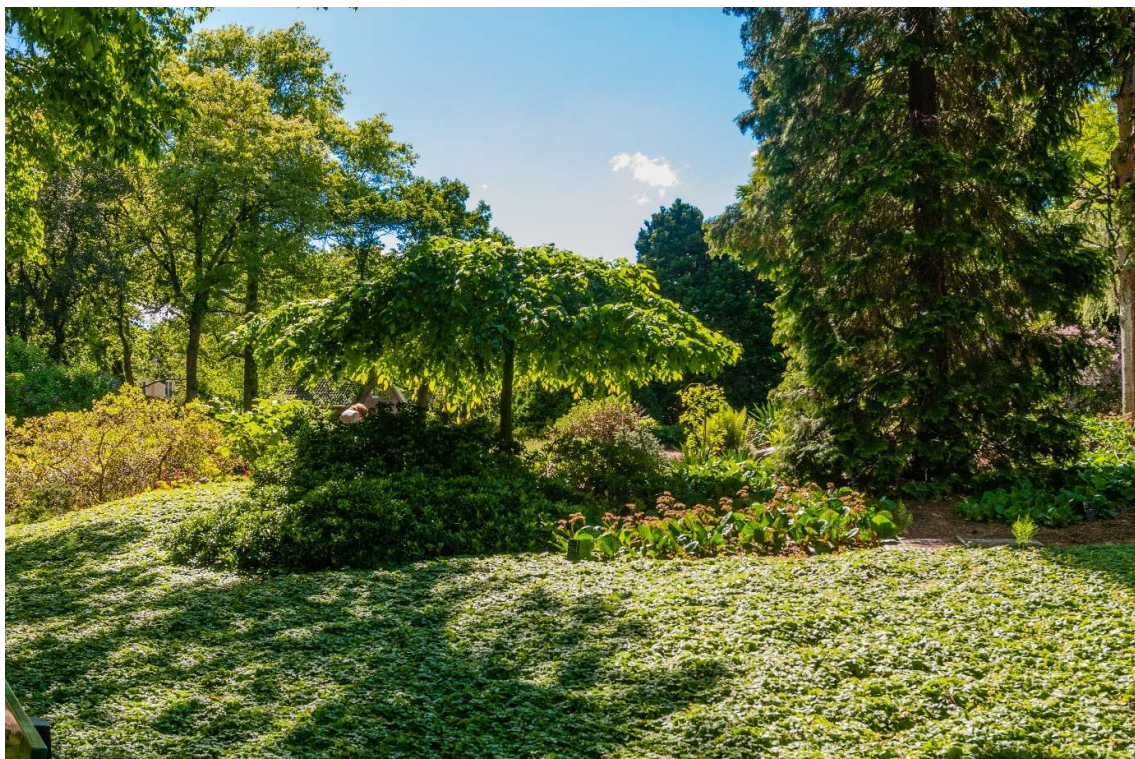
Ook willen wij u en de cliëntenraad ontzettend bedanken voor dit waardevolle onderzoek.

Hoogachtend,

burgemeester en wethouders van Wageningen,
de secretaris, de burgemeester,

J. de Wit

F. Vermeulen

Rekenkamer Wageningen

Onderzoek toegankelijkheid stembureaus voor kiezers met een lichamelijke beperking in de gemeente Wageningen

Nota van bevindingen

februari 2024

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Doelstelling en vraagstelling.....	3
Centrale vraag.....	3
Onderzoeksvragen	3
3. Onderzoekskader.....	4
Definitie toegankelijkheid.....	4
Afbakening onderzoek.....	4
Checklist.....	5
Informatievoorziening door de gemeente aan de stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.....	5
Informatievoorziening door het college van B&W aan de gemeenteraad.....	5
4. Bevindingen	6
Toegankelijke stemlokalen.....	6
Niet-toegankelijke stemlokalen	6
Geconstateerde gebreken	9
Voorbeelden van geconstateerde gebreken in beeld.....	9
Informatievoorziening door de gemeente aan de stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.....	14
Informatievoorziening door het college van B&W aan de gemeenteraad.....	14
Bijlage 1: Normenkader.....	16
Bereikbaarheid stemlokalen.....	16
Betreedbaarheid stemlokalen	17
Inrichting stemlokalen	18
Communicatie van de gemeente aan kiezers en gemeenteraad.....	19
Bijlage 2: Checklist toegankelijkheid stemlokaal voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.....	21
Bijlage 3: Onderzoeksprotocol.....	23
Bijlage 4: Overzicht stemlocaties in de gemeente Wageningen.....	24
Bijlage 5: Eindnoten.....	26

1. Inleiding

Meer dan 2 miljoen kiesgerechtigden hebben vanwege een lichamelijke of andere beperking moeite om aan het stemproces deel te nemen. Sinds 2019 moeten alle stemlokalen zodanig gelegen en ingericht zijn dat kiezers met een lichamelijke beperking zoveel mogelijk zelf hun stem kunnen uitbrengen. Dit is een gevolg van de bekrachtiging van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap.ⁱ Het is dankzij de grote inzet van de gemeentelijke medewerkers én de vele vrijwilligers dat de verkiezingen in Wageningen elke keer weer mogelijk zijn.

De Rekenkamer Wageningen (Rekenkamer) vindt het van belang dat zoveel mogelijk mensen met een beperking gemakkelijk kunnen stemmen in Wageningen. Naar het voorbeeld van onder andere de rekenkamer van de gemeente Utrecht nam de Rekenkamer het initiatief voor een toetsing op de toegankelijkheid van de stemlokalen op de dag van de Tweede Kamerverkiezingen op woensdag 22 november jl.ⁱⁱ

2. Doelstelling en vraagstelling

Het onderzoek vond plaats om te bepalen hoe het is gesteld met de toegankelijkheid van stemlokalen in de gemeente Wageningen voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking, met name op het gebied van de bereikbaarheid, betreedbaarheid en inrichting van stemlokalen. Hierna gaat de nota verder in op de onderzoeksvragen.

Centrale vraag

De centrale vraag van het onderzoek luidt:

In hoeverre zijn de stemlokalen van de gemeente Wageningen op 22 november 2023 (de verkiezingsdag) toegankelijk zijn voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking?

Onderzoeksvragen

De centrale vraag is uitgewerkt in drie onderzoeksvragen:

1. Voldoen de stemlokalen in Wageningen aan de richtlijnen voor toegankelijkheid voor mensen met een lichamelijke beperking?
2. Waaruit bestaat de informatievoorziening van de gemeente Wageningen aan stemgerechtigden over de toegankelijkheid van stemlokalen?
3. In hoeverre informeert het college van B&W de raad over de toegankelijkheid zoals de Kieswet dat voorschrijft?

Het onderzoek is gericht op stemgerechtigden met een lichamelijke beperking. Onder het begrip lichamelijke beperking verstaan wij niet alleen een beperking van het bewegingsapparaat (bijvoorbeeld gebruikers van een rollator, rolstoel of scootmobiel) maar bijvoorbeeld ook mensen met een visuele beperking.ⁱⁱⁱ Voor de toegankelijkheid van de verkiezingen voor mensen met een verstandelijke of psychische beperking zijn (ook) andere aspecten van belang. Deze zijn niet onderzocht om het onderzoek compact te houden en uitvoerbaar voor de Rekenkamer zelf.

Het onderzoek werd uitgevoerd door de Rekenkamer en ondersteund door de Cliëntenraad. Een onderzoeksprotocol was bij het onderzoek van toepassing (zie: Bijlage 3: Onderzoeksprotocol).

3. Onderzoekskader

Definitie toegankelijkheid

In de Kieswet is bepaald dat het college van B&W er voor moet zorgen dat alle stemlokalen toegankelijk zijn voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.^{iv} Als het niet mogelijk is alle stemlokalen voor deze groep toegankelijk te maken, moet het college de raad informeren over de redenen hiervoor. Deze bepalingen van de Kieswet zijn voortgekomen uit een amendement dat de Tweede Kamer begin 2016 heeft aangenomen.^v Op 15 juni 2020 heeft de VNG een [handreiking](#) toegankelijk stemmen gepubliceerd, opgesteld in samenwerking met de NVVB.^{vi}

In [artikel J 4 Kieswet](#)^{vii} staat beschreven dat burgemeester en wethouders er zorg voor dragen dat alle in de gemeente aangewezen stemlokalen zodanig zijn gelegen en zo zijn ingericht en uitgerust dat kiezers met lichamelijke beperkingen zoveel mogelijk hun stem zelfstandig kunnen uitbrengen (J 4 2). Ook is bepaald dat, indien burgemeester en wethouders niet voldoen aan het tweede lid, zij de gemeenteraad informeren over de redenen hiervoor (J 4 3).

In 2018 liet BZK [toegankelijkheidscriteria](#) opstellen door PBT Consult; deze criteria zijn in 2020 aangescherpt en verduidelijkt (en in 2022 van meer voorbeelden voorzien).^{viii} Dit omdat PBT Consult in 2020 zelf concludeerde dat betrokken gemeenten de checklist in de praktijk vrijwel niet toepassen: de checklist is met 18 pagina's (veel) te lang en bevat teveel tekst, waardoor informatie over het hoofd wordt gezien. De Rekenkamer heeft de checklist toegankelijkheidscriteria van BZK in het bijgevoegde normenkader ingekort tot een overzichtelijke, begrijpelijke checklist (zie: Bijlage 2: Checklist toegankelijkheid stemlokaal voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking).

De vervroegde Tweede Kamerverkiezingen boden de Rekenkamer de mogelijkheid op korte termijn een vereenvoudigd onderzoek op te zetten en uit te voeren naar de toegankelijkheid van de stemlokalen in eigen beheer, met medewerking van de Cliëntenraad.

Afbakening onderzoek

In de Toegankelijkheidscriteria stembureaus 2018 worden vier aspecten van toegankelijkheid onderscheiden die van belang zijn om iedereen met een lichamelijke beperking van een stemlocatie gebruik te kunnen laten maken:

- **Bereikbaarheid stemlokalen:** Kan men via de openbare weg bij het stemlokaal komen? Denk hierbij aan duidelijke bewegwijzering, de aanwezigheid van een gehandicaptenparkeerplaats en een obstakelvrije route van de openbare weg naar het gebouw van het stemlokaal.
- **Betreedbaarheid stemlokalen:** Kan men vanaf de entree in het gebouw en tot in het stemlokaal komen? Denk hierbij aan de toegankelijkheid van de buitendeur, de afwezigheid van hoge drempels en aanwezigheid van hellingbanen en geleidelijnen.
- **Inrichting stemlokalen:** Kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken? Denk hierbij aan voldoende ruimte voor (het draaien van) een rolstoel of scooter, aanwezigheid van een leesloep en juiste hoogte van stembussen en stemtafel.
- **Communicatie van de gemeente aan kiezers en gemeenteraad:** Daarbij gaat het om informatie aan kiezers over toegankelijkheid van stemlokalen via de gemeentelijke website en op de stempas.

De Rekenkamer hanteert de 'Toegankelijkheidscriteria stembureaus 2018' (in 2020 aangescherpt) als basis voor haar onderzoeksnormen. Hoewel ze geen gedetailleerde bouwkundige expertise bezit, koos de Rekenkamer, in overleg met de Cliëntenraad, voor een pragmatische aanpak. De focus lag op een globale toetsing aan de eisen, met prioriteit voor de bruikbaarheid van stemlokalen voor kiezers.

Technisch complexe metingen zoals lichtmetingen werden niet uitgevoerd. De beoordeling van hellingbanen en drempeloverbruggingen gebeurde visueel, zonder gespecialiseerde apparatuur.

Checklist

De Rekenkamer heeft de BZK-toegankelijkheidschecklist ingekort tot een overzichtelijke versie voor stemlokalen (Bijlage 2: Checklist toegankelijkheid stemlokaal voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking). De eerste onderzoeksvraag is beantwoord door eigen observaties tijdens de verkiezingen op 22 november 2023 met de checklist. In de gemeente Wageningen waren er die dag 20 stemlocaties met 22 stemlokalen.^{ix} Alle stemlokalen zijn door de Rekenkamer bezocht en onderzocht om te beoordelen of ze toegankelijk zijn, deels toegankelijk (verbeterpunt) of niet toegankelijk zijn (gebrek). Het gemeentelijke team verkiezingen informeerde voorzitters van stemlokalen over het onderzoek en voorzag hen van de checklist voor hun eigen observaties ter ondersteuning van de oordeelsvorming door de Rekenkamer.^x

Informatievoorziening door de gemeente aan de stemgerechtigden met een lichamelijke beperking

Ter beantwoording van de tweede onderzoeksvraag heeft de Rekenkamer de gemeentelijke website bezocht op diverse dagen voorafgaand aan de verkiezingsdag. Ook heeft de Rekenkamer inzage gehad in de door de gemeente verstrekte informatie aan kiezers. Bovendien heeft de Rekenkamer de website www.WaarIsMijnStemlokaal.nl bezocht op verschillende dagen voorafgaand aan de verkiezingsdag.

Informatievoorziening door het college van B&W aan de gemeenteraad

Ter beantwoording van de derde onderzoeksvraag heeft de Rekenkamer het gemeentelijke team verkiezingen verzocht om informatie (zoals besluiten, rapporten, nota's of andere gegevens) met betrekking tot de toegankelijkheid van stemlokalen in Wageningen, zoals de afgelopen jaren is verstrekt aan de gemeenteraad.

4. Bevindingen

Dit hoofdstuk bevat de onderzoeksbevindingen, die bij de 22 stemlokalen zijn aangetroffen aan de hand van de checklist. Eerst worden de stemlokalen behandeld waar de Rekenkamer heeft gevonden dat er volledig is voldaan aan de vereisten en die op de verkiezingsdag toegankelijk waren voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.

Daarna komen de stemlokalen aan bod waarvan de Rekenkamer heeft geconstateerd dat ze niet voldeden aan alle vereisten en die op de verkiezingsdag niet toegankelijk waren.

Toegankelijke stemlokalen

De Rekenkamer constateert dat 5 van de 22 stemlokalen geheel hebben voldaan aan de vereisten zoals verwoord in de checklist die op 22 november jl. is gehanteerd (vereisten, nummer stemlokaal aangegeven met #):

- Bibliotheek (#2)
- Parkflat Belmonte (#4)
- OBS De Tarthorst (#10)
- Verzorgingshuis Rumah Kita (#13)
- Verzorgingshuis De Nudehof (#14)

De bovengenoemde stemlokalen waren naar het oordeel van de Rekenkamer toegankelijk voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking op de verkiezingsdag. Verzorgingshuis De Nudehof had weliswaar een verbeterpunt (het ontbreken van een stoel), maar dit verbeterpunt is naar het oordeel van de Rekenkamer in dit specifieke geval eenvoudig op te lossen, aangezien er wel een zitje gebruiksklaar was.

Niet-toegankelijke stemlokalen

Tegelijkertijd is de Rekenkamer bij de volgende 17 stemlokalen van oordeel dat zij niet hebben voldaan aan één of meerdere van de vereisten en daardoor op de verkiezingsdag niet toegankelijk waren voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking:

- De Grote Kerk (#1)
- Heerenstraat Theater (#3)
- Hotel Nol in 't Bosch (#5)
- Sporthal De Vlinder (#6)
- H.J. Piekschool (#7)
- Jenaplanschool St. Jozefschool (#8)
- Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt (#9)
- Wijkcentrum Pomhorst (#11)
- Speeltuinvereniging Tuindorp (#12)
- Vakschool Rijn IJssel (#15)
- OBS De Nijenoord (#16)
- Voetbalvereniging WAVV (#17)
- Café Onder de Linden (#18)
- Campus WUR Forumgebouw (#19)
- Campus WUR Forumgebouw (#20)
- De Grote Kerk (#21)
- K.S.V. De Cantil (#22)

Bij 10 van deze 17 stemlokalen is er naar het oordeel van de Rekenkamer ook sprake van één of meerdere verbeterpunten. In de onderstaande tabel zijn, waar van toepassing, eerst de verbeterpunten en daarna de gebreken (*cursief*) aangegeven voor elk van deze stemlokalen.

Tabel: Verbeterpunten en gebreken per niet-toegankelijk stemlokaal

#	Stemlokaal	Voldoet	Verbeterpunten	Gebreken	Toelichting (<i>gebreken in cursief</i>)
1	De Grote Kerk	6	1	5	Geen GPA ^{xl} , <i>route vanaf trottoir met obstakels (marktdag en rolplaten opgestapeld in de hal na de entreedeur), bewegwijzering ontbreekt, niet adequaat overbrugde drempels (hoger dan 2 cm), (dubbele) deur te smal (73 cm), handbediende deuren niet te openen vanuit een rolstoel</i>
3	Heerenstraat Theater	11		1	<i>Handbediende deur niet te openen vanuit een rolstoel</i>
5	Hotel Nol in 't Bosch	8	2	2	Route vanaf het trottoir naar de entreedeur onverhard en niet adequaat overbrugd, bewegwijzering vanaf 100 meter vanaf de openbare weg is niet herkenbaar en duidelijk, <i>drempels en hoogteverschillen niet overbrugd, deuren en doorgangen smaller dan 80 cm</i>
6	Sporthal de Vlinder	7	2	3	GPA en andere parkeerruimte niet binnen 100 meter vanaf entree stemlokaal, drempels en andere hoogteverschillen niet adequaat overbrugd bij de ingang van de sporthal, <i>bewegwijzering in de sporthal ontbreekt, handbediende deuren zijn niet vanuit een rolstoel te openen, gebruiksklare leesloep met verlichting ontbreekt</i>
7	H.J. Piekschool	8	2	2	Route vanaf trottoir naar entreedeur van de school is niet vrij van obstakels, stoel is niet gebruiksklaar, <i>hoogteverschillen zijn niet adequaat overbrugd, de leesloep is niet verlicht</i>
8	Jenaplanschool St. Jozef	8	2	2	GPA of andere parkeerruimte is bezet door auto zonder GP vergunning, handbediende deuren zijn niet goed te openen vanuit een rolstoel, <i>drempels zijn niet-adequaate overbrugd (rijplaten liggen opgestapeld binnen en zijn niet aangebracht), deuren en doorgangen zijn 70 cm en daarmee te smal</i>
9	Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt	11		1	<i>Handbediende deur niet te openen vanuit een rolstoel</i>
11	Wijkcentrum Pomhorst	10	1	1	Bewegwijzering is onvoldoende (geen vlag), <i>handbediende deuren zijn niet vanuit een rolstoel te openen</i>
12	Speeltuinvereniging Tuindorp	11		1	<i>Handbediende deur niet te openen vanuit een rolstoel</i>

#	Stemlokaal	Voldoet	Verbeterpunten	Gebreken	Toelichting (<i>gebreken in cursief</i>)
15	Vakschool Rijn IJssel	10	1	1	Opgang op stoep is lastig (drempel hoger dan 2cm) of via meer dan 5 meter omrijden, <i>handbediende deur is niet te openen vanuit een rolstoel</i>
16	OBS De Nijenoord	7	1	4	Bewegwijzering is niet herkenbaar en duidelijk genoeg aangebracht (de vlag maakt onvoldoende duidelijk bij welke ingang de stemgerechtigde moet zijn), <i>geen GPA of andere vrij parkeerruimte, route vanaf trottoir naar de entree deur niet verhard, vrij van obstakels of vlak of hoogteverschillen adequaat overbruggd, drempels niet adequaat overbruggd, geen stoel gebruiksklaar</i>
17	Voetbalvereniging WAVV	10		2	<i>Rolplaat voordeur 78 cm, rubberen mat met gaten niet afgedekt</i>
18	Café Onder de Linden	9		3	<i>Geen GPA of voldoende parkeerruimte binnen 100 meter, route van trottoir naar de entree deur niet vrij van obstakels (rolplaat voordeur 75 cm), handbediende deur niet te openen vanuit een rolstoel</i>
19	Campus WUR Forumgebouw	10		2	<i>Geen GPA of voldoende parkeerruimte binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal, bewegwijzering vanaf 100 meter vanaf de openbare weg is niet herkenbaar en duidelijk</i>
20	Campus WUR Forumgebouw	8	2	2	<i>Geen gebruiksklare leesloep met verlichting, geen gebruiksklare stoel, geen GPA of voldoende parkeerruimte binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal, bewegwijzering vanaf 100 meter vanaf de openbare weg is niet herkenbaar en duidelijk</i>
21	De Grote Kerk	6	1	5	<i>Geen GPA, route vanaf trottoir met obstakels (marktdag en rolplaten opgestapeld in de hal na de entree deur), bewegwijzering ontbreekt, niet adequaat overbrugde drempels (hoger dan 2 cm), (dubbele) deur te smal (73 cm), handbediende deuren niet te openen vanuit een rolstoel</i>
22	K.S.V. De Cantil	11		1	<i>Uitgang heeft een te hoge drempel die niet is overbruggd</i>
Totaal		151	15	38	

Geconstateerde gebreken

De bovengenoemde 17 stemlokalen voldeden op de verkiezingsdag volgens de Rekenkamer niet aan de toegankelijkheidsvereisten voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking; ze waren vanwege deze geconstateerde gebreken niet-toegankelijk. Hieronder volgt een opsomming van de belangrijkste gebreken in totaal. Daarna volgt een illustratie van kenmerkende gebreken per stemlokaal (dan wel meerdere stemlokalen, waar van toepassing).^{xii}

De vaakst geconstateerde gebreken betroffen vooral het niet kunnen openen van de handbediende deuren (9 stemlokalen) en het ontbreken van een rolplaat van 80 cm of meer om drempels hoger dan 2 cm te overbruggen (zowel van buiten naar binnen als van binnen naar buiten, 9 stemlokalen). Ook ontbrak geregeld bewegwijzering (5 stemlokalen) en een GPA dan wel andere voldoende vrije parkeerruimte binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal (4 stemlokalen). Verder was bij enkele stemlokalen de route vanaf het trottoir naar de entreedeur van het stemlokaal niet verhard en vrij van obstakels (4 stemlokalen).

Voorbeelden van geconstateerde gebreken in beeld

Bij de **Grote Kerk** (#1, #21) was er sprake van een aantal trappen dat niet werd overbrugd. Op de verkiezingsdag stonden er die dag marktkramen op de plek waar rolstoel-, rollator- of scootmobielgebruikers de trappen konden ontwijken. Daarna was er sprake van een drempel van ruim 2 centimeter om de entree van het stemlokaal in te kunnen, die ook niet wordt overbrugd. De rolplaten, die overigens te smal zijn, stonden opgeklapt in de hal van de Grote Kerk. Ook een GPA ontbrak, net als een bewegwijzering. De handbediende deuren in de kerk waren niet te openen vanuit een rolstoel. Tevens was de deur te smal (73 cm in plaats van minimaal 80 cm).

Foto's: De Grote Kerk

Ook bij het **Heerenstraat Theater** (#3), de **Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt** (#9^{xiii}), de **Speeltuinvereniging Tuindorp** (#11), **Wijkcentrum Pomhorst** (#11) en **Vakschool Rijn IJssel** (#15) was er sprake van een handbediende deur die niet vanuit een rolstoel te openen viel. Afgezien van eventuele overige verbeterpunten, was het niet voldoen aan deze vereiste^{xiv} de reden dat deze stemlokalen naar het oordeel van de Rekenkamer niet toegankelijk waren.

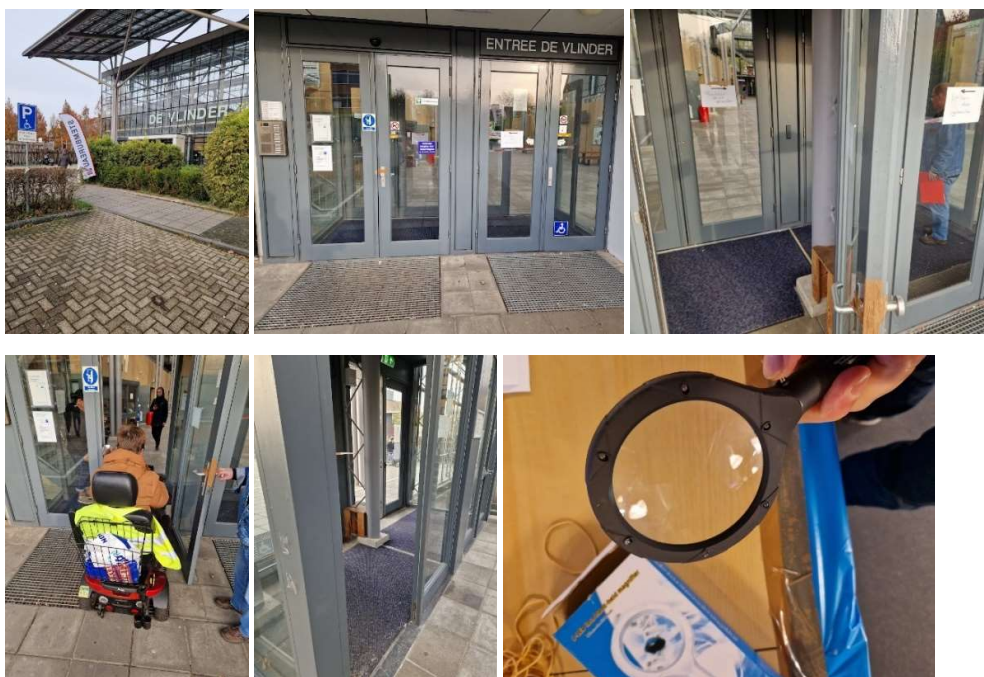
Van links naar rechts: Heerenstraat Theater (links), Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt, Speeltuinvereniging Tuindorp, Wijkcentrum Pomhorst en Vakschool Rijn IJssel

Bij **Hotel Nol in 't Bos** (#5) waren drempels en hoogteverschillen niet overbrugd, deuren en doorgangen smaller dan 80 cm, was de route vanaf het trottoir naar de entree deur onverhard (grind) en niet adequaat overbrugd en bleek de bewegwijzering vanaf 100 meter vanaf de openbare weg niet herkenbaar en duidelijk. Ook bij het eerder genoemde toegankelijkheidsonderzoek in 2014 kwam aan bod dat de bewegwijzering en betreedbaarheid van dit stemlokaal onvoldoende was.

Foto's: Hotel Nol in 't Bos

Bij **Sporthal De Vlinder** (#6) was er geen GPA of andere parkeerruimte beschikbaar binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal^{xv}, bleken drempels en andere hoogteverschillen niet adequaat overbrugd bij de ingang van de sporthal, ontbrak de bewegwijzering in de sporthal naar het stemlokaal, waren de handbediende deuren niet vanuit een rolstoel te openen, en ontbrak een gebruiksklare leesloep met verlichting (verlichting werkte niet).

Foto's: Sporthal De Vlinder

Bij de **H.J. Piekschool (#7)** was de route vanaf trottoir naar entree deur schoolgebouw niet vrij van obstakels en waren hoogteverschillen niet adequaat overbrugd, was een stoel (lees: de vereiste gebruiksklare stoel stonden opgestapeld en waren vervangen door een kruk) niet gebruiksklaar en bleek de leesloep niet verlicht. Ook bij het onderzoek in 2014 bleek het hoogteverschil bij de voordeur (meer dan 6 centimeter) niet adequaat overbrugd, zij het dat er nu bij binnenkomst wél een rolplaat lag, maar niet bij het verlaten van het stemlokaal. Ook bij **Verzorgingshuis De Nudehof (#14)** was de wettelijk vereiste gebruiksklare stoel niet beschikbaar (geen foto).

Foto's (van links naar rechts en van boven naar beneden): H.J. Piekschool

Bij de **Jenaplanschool St. Jozef (#8)** was de GPA of andere parkeerruimte bezet door een auto zonder vergunning, waren de drempels niet-adequaate overbrugd, waren de deuren en doorgangen (70 cm breed en daarmee) te smal, bleken de handbediende deuren niet goed te openen vanuit een rolstoel. Tot slot lagen de rijplaten binnen en waren ze niet aangebracht om de aanwezige drempel (van meer dan 2 cm) te overbruggen.

Foto's: Jenaplanschool St. Jozef

Bij **OBS De Nijenoord** (#16) en **Café Onder de Linden** (#18) waren geen GPA of andere vrije parkeerruimte beschikbaar binnen 100m van het stemlokaal. Ook waren op de route vanaf trottoir naar de entree deur de hoogteverschillen niet adequaat overbrugd, net als de drempels. Bij OBS De Nijenoord waren de rolplaten gefixeerd noch aangebracht aan beide zijden van de hoge drempel (meer dan 2 cm). Bij Café Onder de Linden waren de drempels weliswaar adequaat overbrugd, maar bleek men eerst het trottoir op te moeten (dat niet was overbrugd). Tot slot was er geen gebruiksklare stoel (lees: de vereiste stoel was vervangen door een kruk) beschikbaar. Overigens werd OBS De Nijenoord ook in 2014 als bereikbaar noch betreedbaar gekwalificeerd.

Foto's (van links naar rechts): OBS de Nijenoord en (uiterst rechts) Café Onder de Linden

Bij **Voetbalvereniging W.A.V.V.** (#17) bleek dat de rolplaat te smal was (78cm) en dat de (rubberen) mat met gaten niet was afgedekt. Dit maakte dat stemgerechtigden met een lichamelijke beperking het stemlokaal op de verkiezingsdag niet zonder meer konden betreden met een rollator, rolstoel of scootmobiel. Een niet of onvolledig afgedekte mat met gaten heeft (net als een niet of onvolledig afgedekte kokosmat) het risico dat een rollator of rolstoel (of wandelstok) blijft haken en moet daarom afgedekt zijn. Ook in 2014 bleek de rubberen deurmat het stemlokaal ontoegankelijk te maken. Overigens ontbrak de rolplaat destijds in het geheel. Aan alle andere vereisten werd op de verkiezingsdag voldaan en er waren verder ook geen verbeterpunten.

Foto's: W.A.V.V.

Bij **Campus WUR Forumgebouw** (#19 en #20) vond de Rekenkamer geen GPA of andere vrije parkeerruimte binnen 100 meter vanaf het stemlokaal. Ook bleek de Rekenkamer dat de bewegwijzering vanaf 100 meter vanaf de openbare weg herkenbaar noch duidelijk was aangebracht. Deze gebreken werden overigens ook in 2014 aangetroffen.^{xvi} In stemlokaal #20 bleek verder de verlichting van de leesloop niet gebruiksklaar te zijn. Ook de vereiste gebruiksklare stoel ontbrak.

Foto's: Campus WUR Forumgebouw

Tot slot had **K.S.V. De Cantil** (#22) de uitgangsdeur niet voorzien van een rolplaat om de hoge drempel te overbruggen. Aan alle andere vereisten werd op de verkiezingsdag voldaan en er waren verder ook geen verbeterpunten.

Foto: K.S.V. De Cantil

Informatievoorziening door de gemeente aan de stemgerechtigden met een lichamelijke beperking

De gemeente heeft de stemgerechtigden benaderd via huis-aan-huis verspreide kandidatenlijsten en via de online informatie op www.wageningen.nl en www.waarismijnstemlokaal.nl.^{xvii} Uit deze informatie maakt de Rekenkamer op dat de gemeente van oordeel is dat alle stemlokalen, met uitzondering van K.S.V. De Cantil (#22)^{xviii}, toegankelijk zijn voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking. De Rekenkamer heeft geen inzage gehad in andere lokale publicaties over de toegankelijkheid van stemlokalen voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking. Ook heeft de gemeente laten weten dat er verder sinds die datum geen andere informatie is verstrekt aan de inwoners. De beoordeling van de rekenkamer over de toegankelijkheid wijkt af van het oordeel van de gemeente. Zoals blijkt uit voorgaande bevindingen voldoen 17 van de 22 stemlokalen volgens de Rekenkamer niet aan de toegankelijkheidseisen.^{xix}

Stemlokalen

- Het adres van het gemeentelijk stembureau (GSB) is het Stadhuis, Markt 22, Wageningen. Hier kunt u geen stem uitbrengen.
- Het GSB controleert de dag na de verkiezingen de processen-verbaal van alle stembureaus.
- Alle stemlokalen zijn geopend van 07.30 tot 21.00 uur.
- Alle stemlokalen met een zijn toegankelijk voor mindervaliden.

Overzicht stemlokalen			Overzicht stemlokalen vervolg		
De Grote kerk Markt	Markt 1		Speeltuinvereniging Tuindorp	Floralaan 20 B	
Bibliotheek	Stationsstraat 2		Verzorgingshuis Ruma Kita	Plein 15 augustus 1	
Heerenstraat Theater	Molenstraat 1 B		Verzorgingshuis De Nudenhof	Thorbeckestraat 1	
Parkflat Belmonte	Generaal Foulkesweg 1		Vakschool Rijn IJssel	Marijkeweg 5	
Hotel Nol in 't Bosch	Hartenseweg 60 (beperkt toegankelijk)		OBS De Nijenoord	Hooilandplein 47	
Sporthal De Vlinder	Hollandseweg 7		Voetbalvereniging WAVV	Peppelsteeg 4	
H.J. Plekschool	Roghorst 94		Café Onder de Linden	Haagsteeg 16	
Jenaplanschool St. Jozef	Dolderstraat 58		Campus WUR Forumgebouw	Droevendaalsesteeg 2	
OBS De Tarthorst	Tarthorst 4		K.S.V. de Cantil	Stadsbrink 373 via trap bereikbaar	
Wijkcentrum Pomhorst	Pomona 562		Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt	Kastanjeweg 2	

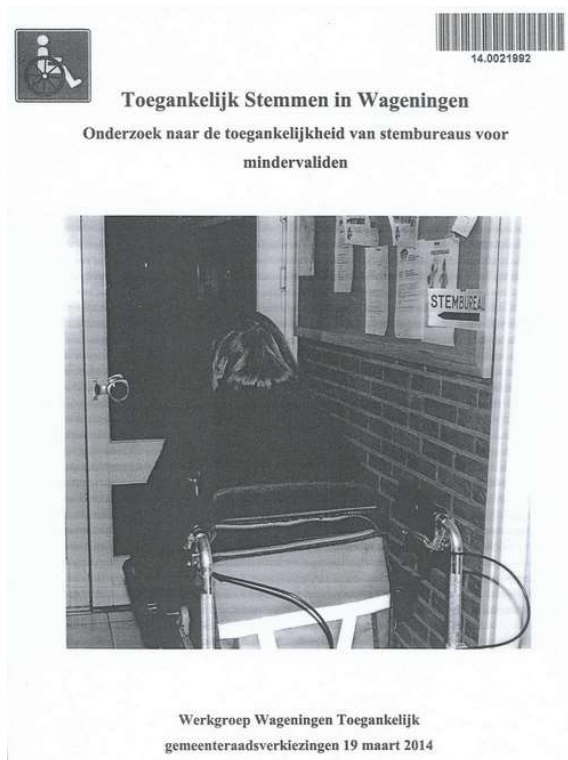
Kandidatenlijsten gemeente Wageningen bij de Tweede Kamerverkiezingen, onderzijde achterpagina

Informatievoorziening door het college van B&W aan de gemeenteraad

Zoals eerder beschreven, heeft de Rekenkamer van de gemeente het rapport “Toegankelijk Stemmen in Wageningen – Onderzoek naar de toegankelijkheid van stembureaus voor mindervaliden” ontvangen, waarin de schouw door de ‘Werkgroep Wageningen Toegankelijk’ is opgenomen van de destijdsde stemlokalen in Wageningen bij de gemeenteraadsverkiezingen op 19 maart 2014.

Ook heeft de gemeente laten weten aan de Rekenkamer dat er verder sinds die datum geen andere informatie is verstrekt aan de gemeenteraad. De Rekenkamer concludeert daaruit dat de gemeente sinds 2014 geen schriftelijke informatie verstrekt aan de gemeenteraad over de toegankelijkheid van de stemlokalen bij de sindsdien georganiseerde verkiezingen. Hiermee voldoet het college van B&W niet aan de informatie-eisen in de Kieswet. De Kieswet beschrijft dat het college van B&W er voor moet zorgen dat *alle* stemlokalen toegankelijk zijn. Wanneer stemlokalen niet toegankelijk zijn, moet het college van B&W de gemeenteraad informeren over de reden daarvoor.

Het college heeft vermeld hoeveel stemlokalen er op de verkiezingsdag geopend zouden zijn, op hoeveel locaties en of deze stemlokalen toegankelijk zijn. Uit de beschikbare informatie kon de Rekenkamer echter niet vaststellen of het college streefde naar 100% toegankelijke stemlokalen en of dit bij de verkiezingsdag volgens het college kon worden gerealiseerd. Ook kon de Rekenkamer geen stukken vinden over de reden dat dit niet gelukt is. Bovendien is het de Rekenkamer niet duidelijk geworden of dit was omdat er nog niet voldoende toegankelijke alternatieven waren gevonden, en of het college ervoor heeft gekozen wel voldoende stemlokalen beschikbaar te willen stellen aan de kiezers. Daarbij kon de Rekenkamer geen beschrijving vinden wat de gemeente gedaan heeft om de toegankelijkheid van de stemlokalen te beoordelen en te verbeteren.

Rapport “Toegankelijk Stemmen in Wageningen – Onderzoek naar de toegankelijkheid van stembureaus voor mindervaliden”, Wergroep Wageningen Toegankelijk (2014)

Uit de ambtelijke wederhoor van de bevindingen van de Rekenkamer en het onderhavige rapport is gebleken dat de gemeente stelt dat stemlokalen toegankelijk zijn, op basis van de opgave zoals door de stemlokalen aangeleverd. De ambtelijke wederhoor heeft de Rekenkamer wel duidelijk gemaakt dat de gemeente geen gebruik heeft gemaakt van een schouw van stemlokalen, voorafgaand aan de laatste verkiezingen. Er zijn volgens de ambtelijke wederhoor vooralsnog ook geen stemlokalen die geschouwd gaan worden in de aanloop naar de volgende verkiezingen.

Bijlage 1: Normenkader

In de Toegankelijkheidscriteria stembureaus 2018 werden vier aspecten van toegankelijkheid onderscheiden die van belang zijn om iedereen met een lichamelijke beperking van een stemlocatie gebruik te kunnen laten maken:

- **Bereikbaarheid stemlokalen:** Kan men via de openbare weg bij het stemlokaal komen? Denk hierbij aan duidelijke bewegwijzering, de aanwezigheid van een gehandicaptenparkeerplaats en een obstakelvrije route van de openbare weg naar het gebouw van het stemlokaal.
- **Betreedbaarheid stemlokalen:** Kan men vanaf de entree deur in het gebouw en tot in het stemlokaal komen? Denk hierbij aan de toegankelijkheid van de buitendeur, de afwezigheid van hoge drempels en aanwezigheid van hellingbanen en geleidelijnen.
- **Inrichting stemlokalen:** Kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken? Denk hierbij aan voldoende ruimte voor (het draaien van) een rolstoel of scootmobiel, aanwezigheid van een leesloep en juiste hoogte van stembussen en stemtafel.
- **Communicatie van de gemeente aan kiezers en gemeenteraad:** Daarbij gaat het om informatie aan kiezers over toegankelijkheid van stemlokalen via de gemeentelijke website en op de stempas.

De Rekenkamer gebruikte deze (in 2020 aangescherpte en verduidelijkte) 'Toegankelijkheidscriteria stembureaus 2018' als basis voor het normenkader in het onderzoek. De Rekenkamer beschikt echter niet over gedetailleerde bouwkundige expertise, koos voor een pragmatische insteek en beperkte zich tot een globale en vereenvoudigde toets aan de eisen. De bruikbaarheid van stemlokalen door de kiezers stond daarbij voorop. De meting van aspecten waarvoor specifieke technische apparatuur en kennis vereist is, met name lichtmetingen, blijft buiten beschouwing. De geschiktheid van hellingbanen en drempeloverbruggingen is op het oog beoordeeld zonder gespecialiseerde apparatuur om de exacte hoogte en hoek van de hellingbaan te meten.

Bereikbaarheid stemlokalen

Bij bereikbaarheid gaat het om de vraag of mensen met een beperking vanaf de openbare weg goed bij de ingang van het stemlokaal kunnen komen. Relevante aspecten hierbij zijn herkenbare en leesbare aanduidingen, parkeergelegenheid en een obstakelvrije route naar het stemlokaal. Hieronder weergegeven zijn de belangrijkste regels op basis van de nationale regelgeving.

Aanduiding route naar het stemlokaal

Vanaf de openbare weg moet – tot een afstand van maximaal 100 m – sprake zijn van een herkenbare en duidelijk leesbare aanduiding die aangeeft dat zich aldaar een stemlokaal bevindt.

Parkeergelegenheid

Bij het beoordelen van de parkeergelegenheid wordt gelet op de aanwezigheid van ten minste één GPA, al dan niet tijdelijk (alleen voor de dag van het stemmen). Als deze niet gerealiseerd kan worden, wordt gekeken of er voldoende vrije parkeerplaatsen binnen een afstand van 100 meter aanwezig zijn. Dit aspect is een momentopname, waarbij het tijdstip van de dag sterk bepalend is voor de drukte en daarmee voor de beschikbare parkeergelegenheid.

Hoogteverschillen tussen de parkeerplaats en het trottoir

Bij stemlokalen kan sprake zijn van hoogteverschillen tussen de parkeergelegenheid en het trottoir op de route naar het stemlokaal. Deze hoogteverschillen dienen overbrugd te worden met een op- en afritje naar de stoep, een hellingbaan of een andere aanwezige overbrugging van voldoende kwaliteit, dat wil zeggen niet te steil, stabiel, antislip, weerbestendig, sterk en veilig.

Route tussen openbare weg en entree stemlokaal

Vanaf het trottoir is voor voetgangers (al dan niet met rollator), kinderwagens, rolstoelen en scootmobielen een obstakelvrije route naar het stemlokaal een volgend criterium. Het gaat hierbij om de meest logische/kortste route naar de ingang van het stemlokaal. Hierbij kan sprake zijn van (een combinatie van) paden, trappen, hellingbanen en liften. De route vanaf het trottoir naar de entree van het stemlokaal is verhard, vrij van obstakels en vlak of de hoogteverschillen zijn adequaat overbrugd. De route vanaf de entree door het gebouw naar het stemlokaal is voldoende breed en vrij van obstakels.

Betreedbaarheid stemlokalen

Bij betreedbaarheid gaat het om de vraag of men het gebouw kan betreden en de route door het gebouw naar het stemlokaal kan afleggen. Het is de bedoeling dat mensen met een beperking dat zelfstandig kunnen doen. Assistentie is mogelijk, maar zou dan gedurende de gehele openingstijd van het stemlokaal aanwezig en beschikbaar moeten zijn. Belangrijke aspecten daarbij zijn drempels, deuren en draaihoeken. Al naar gelang hoe de deur open gaat, gelden verschillende eisen: de beschikbare ruimte vóór en achter de toegang, de breedte van de doorgang, de openingshoek, de bedieningsweerstand van deuren, en dergelijke. Een alternatieve entree voor gebruikers van een rollator, rolstoel, scootmobiel e.d. moet duidelijk worden vermeld en bewegwijzerd.

De entree deur

Staat bij de bezochte stemlokalen de deur permanent open, of is er sprake automatische bediening? Is er een draaideur? Het permanent open zetten van de deuren zorgt dat mensen met een beperking geen probleem hebben met de deuren door een gebrek aan opstelruimte of door zware deurdrangers. Voor de leden van het stembureau kan het dan soms wel koud zijn. Is er in de bezochte stemlokalen sprake van een drempel in de entree deur? Alle drempels en hoogteverschillen van meer dan 2 cm zijn goed overbrugd, of het eventueel resterende niet-overbrugde hoogteverschil is niet meer dan 2 cm. Alle deuren en doorgangen zijn minimaal 80 cm breed (de eis is 85 cm, maar bij een breedte van 80 cm kan een rolstoel er ook door). Handbediende deuren die niet permanent open staan, zijn te openen vanuit een rolstoel (niet te zwaar en voldoende opstelruimte). Is de entree deur smaller dan 80 cm breedte? Vaak is dit, doordat de helft van een dubbele deur wordt geopend – wanneer beide deuren geopend worden, wordt wel voldaan aan het gestelde criterium.

Roosters en matten

In de toegankelijkheidscriteria van BZK is opgenomen dat roosters moeten worden afgedekt en dat kokosmatten en rubber(ring)matten niet zijn toegestaan in de route tussen trottoir en stemlokaal. Waar roosters wel aanwezig zijn, dienen deze te zijn afgedekt, omdat ze een risico vormen voor mensen met krukken of een wandelstok. Vooral kokosmatten zijn door rolstoelgebruikers lastig te passeren.

Binnendeuren, gangen en vloerbescherming

Eenmaal binnen ben je in sommige stemlokalen al direct aanwezig in de ruimte om te stemmen. Vaker echter is nog sprake van een hal of route door het gebouw naar het stemlokaal, al dan niet met deuren en drempels. Deze route moet duidelijk bewegwijzerd zijn. Ook moet de route toegankelijk zijn voor mensen met een beperking: voldoende breed en vrij van obstakels zoals hoge drempels (maximaal 2 cm), traptreden en zware deuren. Drempeloverbruggingen moeten stabiel en veilig zijn. Een alternatieve route voor deze specifieke doelgroep moet worden vermeden en, waar dat niet kan, moet deze goed bewegwijzerd worden. Waar tijdelijke vloerbescherming in het stemlokaal aangebracht wordt, moet deze goed zijn afgeplakt zodat geen kieren ontstaan.

Bij veel stemlokalen zijn op de route tussendeuren aanwezig. Staan deze permanent open of zijn het automatische deuren, dan leveren ze in de praktijk geen problemen op. De doorgangsruijtte rond deuren voor het manoeuvreren met een rolstoel, scootmobiel of rollator dient voldoende te zijn.

Het stemlokaal zelf dient een open ruimte te zijn of de aanwezige deuren dienen geen probleem op te leveren, bijvoorbeeld doordat de deuren openstaan of doordat ze eenvoudig te openen zijn. Aanwezige drempels dienen maximaal 2 cm hoog te zijn. Wanneer overbruggingen zijn aangebracht, dienen deze gefixeerd te zijn en antislip. In het stemlokaal mag geen trap of een te smalle doorgang nodig zijn om toegang te krijgen. Als er sprake is van tijdelijke vloerbescherming, dient deze deugdelijk en veilig aangebracht te zijn, zonder risico op struikelen.

Inrichting stemlokalen

Onder 'Bereikbaarheid stemlokalen' en 'Betreedbaarheid stemlokalen' werden oordelen vermeld per stemlocatie (gebouw). Op één locatie kunnen meerdere stemlokalen zijn ingericht. Er moet voldoende verkeersruimte in het stemlokaal zijn zodat mensen in een rolstoel de stemtafel, het stemhokje en de stembus goed kunnen bereiken en er moeten stoelen met armleuningen beschikbaar zijn. Ook is het sinds 2019 verplicht op elk stemlokaal een leesloep met verlichting aan te bieden en geheel klaar te liggen voor gebruik. Hoewel niet vereist door BZK, is het goed gebruik bij stemlokalen een openbaar toilet beschikbaar te hebben.

Verkeersruimte in het stemlokaal

In het stemlokaal moet voldoende verkeersruimte zijn om met een rolstoel of scootmobiel de rondgang langs de stemtafel, het stemhokje en de stembus te maken. Moet het stemlokaal 's morgens verbouwd worden om tot een geschikte opstelling te komen? Zijn de doorgangen te smal en/of is er onvoldoende ruimte voor/ naast de stembus?

Stoelen in / bij het stemlokaal

Volgens de criteria van BZK moeten er enkele stoelen in het stemlokaal aanwezig zijn, waarbij minimaal 1 op de 5 stoelen voorzien is van armleuningen. Een stoel is van belang voor mensen die niet zo lang kunnen staan of lopen, zodat zij even kunnen zitten om uit te rusten of op hun beurt te wachten. De situatie is toereikend als er minimaal 1 stoel voor kiezers gebruiksklaar staat.

Zijn er alleen stoelen geleverd voor de leden van het stembureau en geen extra stoelen voor kiezers? Dan kan hulpvaardigheid van leden van het stembureau de situatie compenseren: een stembureau lid kan direct zijn eigen stoel aanbieden aan een kiezer die slecht ter been is en daarom vraagt, een ander stembureau lid kan een krukje of ander zitmeubel ophalen als noodoplossing. Is er voor kiezers niets aanwezig om op te zitten?

Opstelling stemhokjes

Per stemlokaal moet er minimaal 1 stemhokje met een verlaagd werkblad zijn. Het lage stemhokje dient goed bereikbaar te zijn per rolstoel of rollator. Staat er een stoel in een laag stemhokje, dan kan iemand in een rolstoel er niet onder rijden. Hoewel de leden van het stembureau dan waarschijnlijk te hulp zullen schieten, is het de bedoeling een stoel nabij maar niet *in* het stemhokje te plaatsen. Hoewel het niet is opgenomen in de eisen van BZK, is het voor mensen in een scootmobiel prettig als zij kunnen blijven zitten tijdens het invullen van het stembiljet. Dat vereist aan weerskanten van het lage stemhokje enige extra open ruimte. Aan deze "bovenwettelijke" eis kan eenvoudig worden voldaan door het lage blad te plaatsten in het middelste stemhokje of in een hokje aan een zijkant waarnaast open ruimte is. Als het lage stemhokje in een hoek tegen een zijwand is geplaatst, dan vraagt dit wat meer van de manoeuvreerkunst met scootmobielen dan nodig.

Voorzieningen in het stemlokaal voor blinden en slechtzienden

In elk stemlokaal moet een leesloep met verlichting aanwezig zijn, als hulpmiddel speciaal bedoeld voor mensen met een visuele beperking. BZK heeft de gemeenten subsidie gegeven om deze leesloepen aan te schaffen. Heeft de gemeente voor alle stemlokalen leesloepen met ingebouwde verlichting aangeschaft? De Rekenkamer gaat na of de leesloep inderdaad gebruiksklaar en goed zichtbaar op de kiestafel lag. Is de leesloep inderdaad aanwezig, uitgepakt en op tafel gelegd, van batterijen voorzien zodat de verlichting werkt en duidelijk zichtbaar op de juiste plaats neergelegd? Eenmaal voorzien van batterijen is de aangeschafte loep eenvoudig in gebruik. Ook een goede en egale verlichting in het stemlokaal is van belang voor slechtzienden. Dit aspect wordt door de Rekenkamer echter niet beoordeeld wegens gebrek aan technische apparatuur en expertise. De Oogvereniging heeft in 2019 een nieuwe stemmal ontwikkeld, waarmee blinden en slechtzienden zelfstandig kunnen stemmen (geen wettelijke status).

Communicatie van de gemeente aan kiezers en gemeenteraad

Informatie aan de kiezers

In de Toegankelijkheidscriteria 2018 van het Ministerie van BZK zijn twee voorschriften over de communicatie aan kiezers opgenomen:

- Op de website van de gemeente moet vermeld zijn welke stemlokalen voldoen aan de toegankelijkheidscriteria.
- Op de stempas moet vermeld zijn op welke locatie gestemd kan worden en of dit stemlokaal toegankelijk is of niet.

Informatie op de website

Voorafgaand aan de verkiezingsdag van 22 november 2023 gaat de Rekenkamer op drie werkdagen in die maand na, welke informatie de gemeente op haar website biedt. Is er een lijst van alle stemlokalen aanwezig? Is deze lijst overzichtelijk geordend per wijk en zijn de voor mensen met een beperking toegankelijke stemlokalen gemarkeerd? Bevat de website een voorleesfunctie? Is er bovendien een geografische kaart toegevoegd waarop alle stemlokalen zijn aangegeven, inclusief informatie over adres, openingstijden, etc.? Is vergelijkbare informatie op kaart ook beschikbaar via de landelijke website www.waarismijnstemlokaal.nl? Is op de website van de Rijksoverheid bovendien [algemene informatie](#) beschikbaar over wat er geregeld is bij verkiezingen voor kiezers met een beperking?

Informatie op de stempas

Hoewel moeilijk uitvoerbaar, stelt het tweede voorschrift uit de Toegankelijkheidscriteria (zoals voorgeschreven door BZK) dat er op de stempas toegankelijkheidsinformatie staat opgenomen. Het staat de gemeente uiteraard vrij om aanvullende informatie te verstrekken via een brief of bijsluiter bij de stempas met informatie over de toegankelijkheid van stemlokalen. Voorafgaand aan de verkiezingen kan de gemeente per huishouden een informatieblad met de kandidatenlijsten verspreiden, waarop ook een lijst met namen en adressen van alle stemlokalen vermeld staat, waarbij de toegankelijke stemlokalen voorzien zijn van een symbool van een rolstoel.

Juistheid van de informatie

Bij stemlokalen die de Rekenkamer bezoekt, kan het tot een ander oordeel komen dan vermeld op de website en de kandidatenlijst van de gemeente. Bijvoorbeeld wanneer de gemeente deze als (best) toegankelijk aanmerkt, terwijl zij dat volgens de Rekenkamer niet zijn. Dat de praktijk bij deze stemlokalen anders is dan aangekondigd door de gemeente, kan samenhangen met de vele tijdelijke maatregelen zoals drempeloverbruggingen die in de praktijk wellicht niet blijken te voldoen of niet zijn uitgevoerd. Anderzijds kunnen stemlokalen als ontoegankelijk worden aangeduid, terwijl deze

volgens de Rekenkamer wel voldoende toegankelijk zijn. Verder kan het zijn dat de informatievoorziening aan de kiezers in opzet goed is, maar toch schoonheidsfoutjes bevat, bijvoorbeeld wanneer een stemlokaal op de verkeerde plek op de kaart geplot, bij een stemlokaal een foutief adres staat omdat de ingang van het stemlokaal aan een andere straat is, of dat er een verkeerde naam van het gebouw staat.

Extra

Wat uiteraard ook kan, is dat de gemeente Wageningen extra dingen doet, die *niet* door BZK zijn voorgeschreven. Twee potentiële voorbeelden zijn:

- Het vermelden van een telefoonnummer op het informatieblad met de kandidatenlijsten, zodat kiezers met vragen over de toegankelijkheid van stemlokalen kunnen bellen. Zij kunnen dan van het team verkiezingen een advies op maat krijgen en in bijzondere gevallen zelfs hulp bij vervoer.
- Op de website van de gemeente kan duidelijke informatie opgenomen zijn over tal van vragen rond de verkiezingen. Zo kan onder meer een link opgenomen zijn naar de website www.hoewerktstemmen.nl/, waar op eenvoudige wijze uitgelegd wordt hoe stemmen in zijn werk gaat. Dit filmpje is geschikt voor laaggeletterden en wordt in het hele land gebruikt.

Informatie aan de gemeenteraad

De gemeente moet er voor zorgen dat alle stemlokalen toegankelijk zijn. Als dat niet lukt, dient het college van B&W de raad te informeren over de reden daarvoor. Heeft het college dat gedaan, voorafgaand aan de eerstvolgende verkiezingen? Vermeldt het college hoeveel stemlokalen er op de verkiezingsdag geopend zullen zijn en op hoeveel locaties? Bevestigt het college dat zij streeft naar 100% toegankelijke stemlokalen? Kan dit bij de verkiezingsdag volgens het college worden gerealiseerd? Zo nee, wat is hiervan de reden? Zo nee, is dat omdat er nog niet voldoende toegankelijke alternatieven zijn gevonden, en het college ervoor kiest wel voldoende stemlokalen beschikbaar wil stellen aan de kiezers. Beschrijft de gemeente wat zij gedaan heeft om de toegankelijkheid van de stemlokalen te beoordelen en te verbeteren? Heeft de gemeente gebruik gemaakt van een schouw van stemlokalen in afstemming met een lokale klankbordgroep / adviesgroep toegankelijkheid en/of een schouw door het team verkiezingen? Wordt (een deel van) het geheel aan stemlokalen na de eerstvolgende verkiezingen (opnieuw) geschouwd en, zo ja, wanneer zal dit naar verwachting plaatsvinden?

Bijlage 2: Checklist toegankelijkheid stemlokaal voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking

Checklist normenkader toegankelijkheid stembureau's gemeente Wageningen voor mensen met een lichamelijke beperking					
Naam van het stemlokaal:	Ingewuld door:		Indien voldaan = 1	Indien niet geheel voldaan = 1	Indien niet voldaan = 1
Tijdstip:	uur	lid onderrooksteam			
Er is tenminste één Gehandicapten Parkeerplaats Algemeen (GPA) of, als dat niet kan, voldoende vrije parkeer ruimte 1 binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal.					
De route vanaf het trottoir naar de entree van het stemlokaal is verhard, vrij van obstakels en vlak of de 2 hoogteverschillen zijn adequaat overbruggd.					
De bewegwijzering begint vanaf een afstand tot maximaal 100 meter vanaf de openbare weg, is herkenbaar en 3 duidelijk leesbaar.					
4 De route vanaf de entree naar het gebouw naar het stemlokaal is voldoende breed en vrij van obstakels.					
Alle drempels en hoogteverschillen van meer dan 2 cm zijn goed overbruggd, of het eventueel resterende niet- 5 overbruggde hoogteverschil is niet meer dan 2 cm.					
Alle deuren en doorgangen zijn minimaal 80 cm breed (de wettelijke eis is 85 cm, maar bij een breedte van 80 cm 6 kan een rolstoel er ook door). Breedte van deur in cm					
Handbediende deuren die niet permanent open staan, zijn te openen vanuit een rolstoel (niet te zwaar en voldoende 7 opstelruimte).					
Er is voldoende verkeersruimte in het stemlokaal om de stemtafel, de stemhokjes en de stembus met een rolstoel of 8 scootmobiel te bereiken.					
9 Er is tenminste één gebruiksklare leesloep met werkende verlichting aanwezig.					
10 Er is tenminste één onderrijdbaar stemhokje met een laag werkblad aanwezig.					
11 Er staat tenminste één stoel gebruiksklaar voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.					
12 Er zijn geen onvolledig bedekte of onbedekte koksmatten aanwezig in het stemlokaal.					
Totaal			0	0	0
Inschatting aantal mensen in stembureau:					
Overige opmerkingen:					

Checklist normenkader toegankelijkheid stembureau's gemeente Wageningen voor mensen met een lichamelijke beperking						Indien voldaan = 1	Indien niet geheel voldaan = 1	Indien niet voldaan = 1
Naam van het stemlokaal:		Ingevuld door:	voorzitter stemlokaal					
1	Er is tenminste één Gehandicapten Parkeerplaats Algemeen (GPA) of, als dat niet kan, voldoende vrije parkeer ruimte binnen 100 meter vanaf de entree van het stemlokaal.							
2	De route vanaf het trottoir naar de entree van het stemlokaal is verhard, vrij van obstakels en vlak of de hoogteverschillen zijn adequaat overbrugd.							
3	De bewegwijzering begint vanaf een afstand tot maximaal 100 meter vanaf de openbare weg, is herkenbaar en duidelijk leesbaar.							
4	De route vanaf de entree van het gebouw naar het stemlokaal is voldoende breed en vrij van obstakels.							
5	Alle drempels en hoogteverschillen van meer dan 2 cm zijn goed overbrugd, of het eventueel resterende niet-overbrugde hoogteverschil is niet meer dan 2 cm.							
6	Alle deuren en doorgangen zijn minimaal 80 cm breed (de wettelijke eis is 85 cm, maar bij een breedte van 80 cm kan een rolstoel er ook door).							
7	Handbediende deuren die niet permanent open staan, zijn te openen vanuit een rolstoel (niet te zwaar en voldoende opstelruimte).							
8	Er is voldoende verkeersruimte in het stemlokaal om de stemtafel, de stemhokjes en de stembus met een rolstoel of scootmobiel te bereiken.							
9	Er is tenminste één gebruiksklare leesloep met werkende verlichting aanwezig.							
10	Er is tenminste één onderrijdbaar stemhokje met een laag werkblad aanwezig.							
11	Er staat tenminste één stoel gebruiksklaar voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking.							
12	Er zijn geen onvolledig bedekte of onbedekte kokosmatten aanwezig in het stemlokaal.							
Totaal:						0	0	0
Let op: hieronder volgt een extra vraag, die <u>N/ET</u> samenhangt met de beantwoording van de bovenstaande 12 vragen								
13 Aantal stemgerechtigden met een (zichtbare) lichamelijke beperking dat gebruik heeft gemaakt van het stemlokaal.						Aantal:		

Bijlage 3: Onderzoeksprotocol

Het onderzoeksteam hanteert zoveel mogelijk eenzelfde en voorspelbare werkwijze, om te bevorderen dat alle onderzoekers zich op dezelfde manier gedragen. Deze werkwijze valt als volgt samen te vatten.

- **Tijdsbesteding** - Onderzoekers streven ernaar per stembureau niet langer dan 30 minuten aanwezig te zijn (minimaal 20 minuten, maximaal 45 minuten).
- **Volgorde** - De volgorde van stemlokalen die wordt bezocht is op basis van de kortste reisafstand, gemeten vanaf het vertrek- en eindpunt van het onderzoek (gemeentehuis Wageningen). Als het even te druk is bij een stemlokaal, wordt er niet gewacht maar opnieuw bepaald welk alternatief stemlokaal wordt bezocht op basis van de kortste reisafstand.
- **Interactie** - De onderzoekers knopen niet op eigen initiatief gesprekken aan met leden van het stembureau. De onderzoekers voeren ook niet op eigen initiatief gesprekken met stemgerechtigden of andere aanwezigen in het stemlokaal. Indien er een gesprek wordt geïnitieerd vanuit het stembureau, stemgerechtigden en/of andere aanwezigen in het stemlokaal, rondt onderzoekers dit zo kort en zakelijk mogelijk af zonder in te gaan op hun bevindingen.
- **Identificatie** - De onderzoekers zijn als zodanig aangemeld bij de voorzitter van het stemlokaal op basis van een brief die de Rekenkamer Wageningen tijdig via het gemeentelijke team verkiezingen heeft verstrekt. De onderzoekers kunnen zich identificeren bij de voorzitter van het stemlokaal op basis van een geldig identiteitsbewijs.
- **Gebruik checklist** – De onderzoekers vullen per stemlokaal een separate versie in van de checklist voor leden van het onderzoeksteam (zie Bijlage 2: Checklist toegankelijkheid stemlokaal voor stemgerechtigden met een lichamelijke beperking).

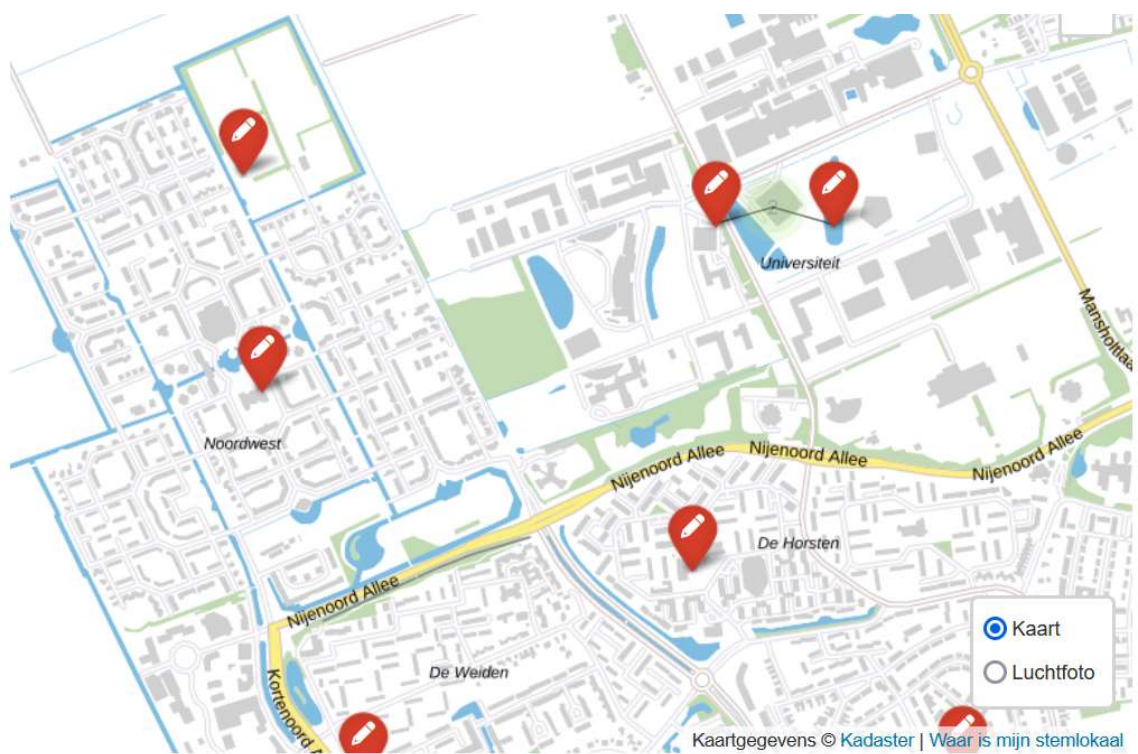
Bijlage 4: Overzicht stemlocaties in de gemeente Wageningen

Onderschrift: totaaloverzicht stemlokalen gemeente Wageningen (www.waarismijnstemlokaal.nl).

Onderschrift: uitsplitsing stemlocaties Grote Kerk Wageningen en binnenstad (www.waarismijnstemlokaal.nl).

Onderschrift: uitsplitsing stemlocaties universiteit (www.waarismijnstemlokaal.nl).

Bijlage 5: Eindnoten

- ⁱ Voorheen bepaalde de Kieswet dat 25 procent van de stemlokalen toegankelijk moest zijn voor deze groep, maar dat is sinds 2019 niet meer het geval.
- ⁱⁱ <https://www.utrecht.nl/bestuur-en-organisatie/rekenkamer/publicaties/publicaties-2017-2020/#c375493>
- ⁱⁱⁱ Dat laat onverlet dat de Rekenkamer in haar checklist keuzes heeft gemaakt. Zo heeft de Rekenkamer de eis van een verlichte leesloep wél, maar die van het ophangen van vergrote stembiljetten níét opgenomen.
- ^{iv} Sinds 2019 moeten alle stemlokalen zodanig gelegen en ingericht zijn dat kiezers met een lichamelijke beperking zoveel mogelijk zelf hun stem kunnen uitbrengen. Dit is een gevolg van de bekrachtiging van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. Voorheen bepaalde de Kieswet dat slechts 25 procent van de stemlokalen toegankelijk moest zijn voor deze groep.
- ^v Amendement van de Kamerleden Voortman en Van Dijk op de Kieswet. Tweede Kamer, vergaderjaar 2015–2016, 33 990, nr. 33.
- ^{vi} <https://vng.nl/nieuws/handreiking-toegankelijk-stemmen-geactualiseerd> (2022).
- ^{vii} De Kieswet bevat een “pas toe of leg uit”-bepaling. In een brief aan de gemeenten heeft het Ministerie van BZK toegelicht dat daarmee het streven tot uitdrukking wordt gebracht, “om te groeien naar 100% toegankelijkheid van de stemlokalen. Indien gemeenten de beoogde 100% niet kunnen halen, dan leggen burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad uit waarom dit niet gelukt is en wat de inzet is om die toegankelijkheid te vergroten. Op die manier vindt het gesprek in de gemeenteraad plaats over wat de (on)mogelijkheden zijn om daadwerkelijk alle stemlokalen toegankelijk te maken voor kiezers met een lichamelijke beperking.”
- ^{viii} <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-a6bf101-b163-49c6-b443-60e25351e96b/pdf>.
- ^{ix} Onder de 20 stemlocaties zijn geen mobiele stemlokalen, waarop de toegankelijkheidseisen niet van toepassing zouden zijn.
- ^x In totaal hebben de voorzitters van 14 van de 22 stemlokalen voldaan aan het verzoek om de checklist in te vullen. Vier voorzitters hebben geen checklist teruggestuurd. Vier voorzitters hebben de formulieren blanco geretourneerd.
- ^{xi} Gehandicaptenparkeerplaats Algemeen (GPA).
- ^{xii} Van de foto's is een hogere resolutie op aanvraag beschikbaar bij de Rekenkamer Wageningen.
- ^{xiii} In 2014 ontbrak bij de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt nog een GPA binnen de (toen nog) voorgeschreven afstand van 50 meter vanaf het stemlokaal.
- ^{xiv} Vermeldt dient te worden dat de leden van het desbetreffende stembureau dit euvel -volgens de ambtelijke wederhoor- meestal ondervingen door te helpen bij het openen van de toegangsdeur. De Rekenkamer gaat echter uit van de geconstateerde situatie.
- ^{xv} Er bevond zich op de verkiezingsdag weliswaar een GPA vlak voor de deur van de sporthal, maar het stemlokaal was nog ruim 100 meter daarvan verwijderd. Dat gold ook voor de andere parkeerruimte.
- ^{xvi} Om de wachtrij voor het stemmen in het Forumgebouw te helpen verkorten voor lichamelijk beperkten, was het behulpzaam geweest bewegwijzering aan te brengen van het ene stemlokaal naar het andere stemlokaal.
- ^{xvii} De website www.waarismijnstemlokaal.nl, waar informatie te vinden is over de stemlokalen, had op de verkiezingsdag overigens te maken met een grote storing en was (een groot deel van) die dag uit de lucht.
- ^{xviii} Uit de ambtelijke wederhoor kwam naar voren, dat stemlokaal De Cantil voorafgaand aan de verkiezingsdag liet weten, alleen de hoofdingang (met trappen) te gebruiken. Op de verkiezingsdag bleek echter dat de zijingang werd gebruikt die (vrijwel) toegankelijk was.

^{xix} Strikt genomen hanteert de gemeente de term ‘mindervaliden’. Invalide betekent letterlijk ‘niet-waardig’. Mindervalide betekent minderwaardig. Mindervalide en miva werd als afkorting vaak gebruikt om die laatste minder stigmatiserend te laten klinken. De Rekenkamer hanteert in de context van dit onderzoek de term stemgerechtigden met een lichamelijke beperking en is van oordeel dat deze term beter past dan de term ‘mindervalide’. Wanneer iemand een lichamelijke (of motorische) beperking heeft, is zijn bewegingsmogelijkheid verstoord. Onder deze diverse groep beperkingen vallen onder meer mensen met onvrijwillige bewegingen (spasmen of tremors), coördinatieproblemen, verlamming, artritis en mensen met ontbrekende ledematen (zie <https://www.accessibility.nl/verschillende-beperkingen/lichamelijke-beperking>).

Bronvermelding

Voorblad – foto door Jos Zwaan (<https://unsplash.com/photos/green-grass-field-with-green-trees-under-blue-sky-during-daytime-5rYvpIjk6Jw>) op licentiebasis (<https://unsplash.com/license>).